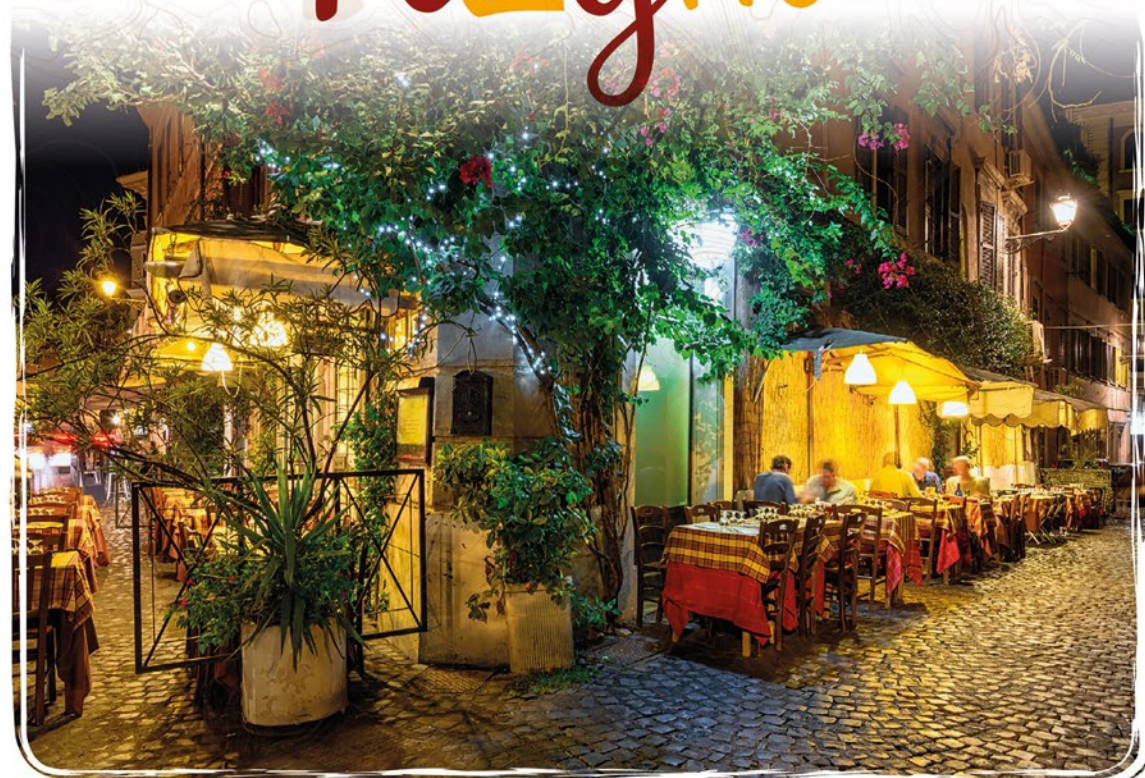

ATLAS TURYSTYCZNY

Rzymu

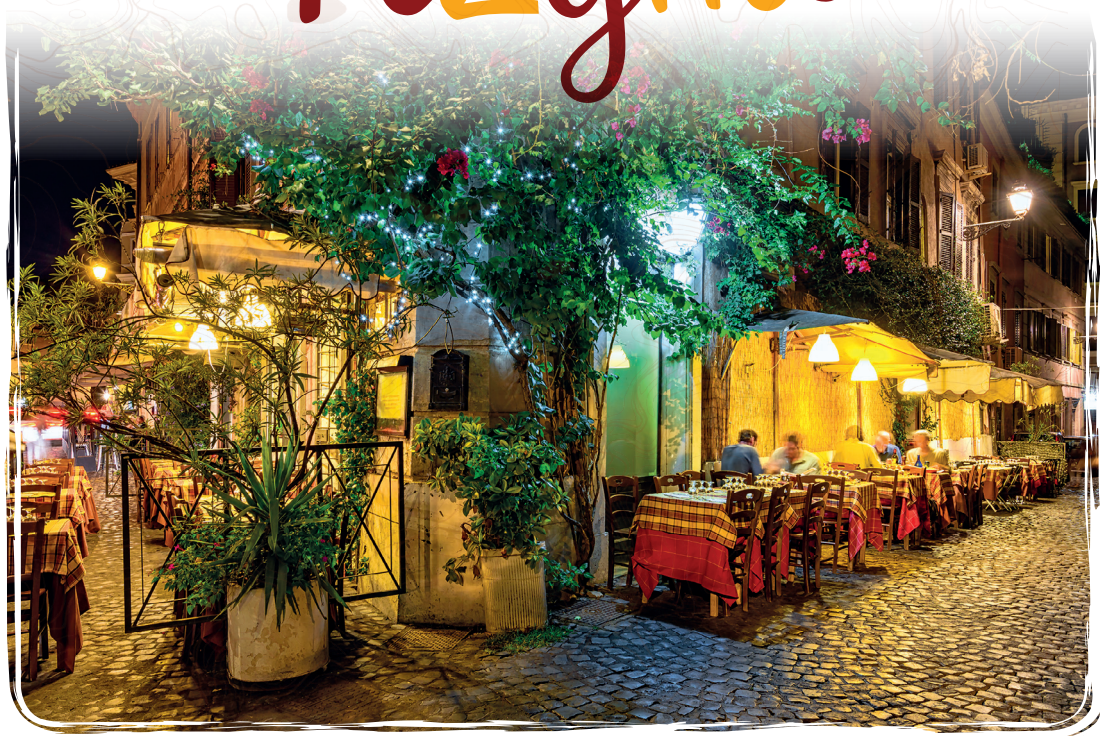

ANNA KŁOSSOWSKA

ATLAS TURYSTYCZNY

Rzymu

TEKST: **ANNA KŁOSSOWSKA**

NA PODSTAWIE KSIĄŻKI *Rzym i Watykan* AUTORSTWA **MICHAŁA JAWORSKIEGO** ORAZ **EWY KRZĄTAŁY-JAWORSKIEJ** © WYDAWNICTWO SBM 2013

REDAKCJA: **DOMINIKA KONIOR**

KOREKTA: **MONIKA WRÓBEL**

PROJEKT MAKIETY: **MARIUSZ DYDUCH**

PROJEKT OKŁADKI: **AMADEUSZ TARGOŃSKI**

OPRACOWANIE GRAFICZNE OKŁADKI: **JACEK BRONOWSKI**

SKŁAD, FOTOEDYCJA I OPRACOWANIE GRAFICZNE: **LUBA RISTUJCZINA STUDIO LITERA –**
WWW.STUDIOLITERA.PL

ZDJĘCIA NA OKŁADCE

SHUTTERSTOCK.COM: FRONT, GÓRNE: © MAPICS, DOLNE: © CATARINA BELOVA; GRZBIET,
GÓRNE: © SERGIO PATON, DOLNE: © HINDRIK JOHANNES DE GROOT; TYŁ, GÓRNE: © CATA-
RINA BELOVA, TYŁ, DOLNE: © S_BORISOV

Wydanie I © Copyright for text, cover and layout SBM sp. z o.o.
Warszawa 2017

Wydawnictwo SBM Sp. z o.o.
ul. Sułkowskiego 2/2
01-602 Warszawa

www.WYDAWNICTWO-SBM.pl

ISBN 978-83-8059-648-1

SPIS TREŚCI

KALEJDOSKOP..... 5

Witajcie w Rzymie (6) • Historia (8) • Geografia (14) • Kultura i sztuka (15) • Słynne postaci (17)
• Kuchnia rzymska (19) • Rozmaitości (22)

TRASY.....24

Zielone płuca Wiecznego Miasta, sztuka i haute couture (26) • Rzym kościołów, fontann i shoppingu (30)
• Kawa z widokiem na Forum Romanum (33) • Gdy Roma była potęgą – na antycznych ścieżkach (37)
• Przez dziurkę od klucza, z góry i z wody – Rzym niebanalnie (41) • Jak rodziło się chrześcijaństwo –
Watykan i katakumby (44)

ATLAS OD A DO Z52

Akwedukt Nerona (54) • Antico Caffè Greco (55) • Ara Pacis Augustae (56) • Audytorium Park
Muzyki (57) • **B**aptysterium św. Jana (58) • Bazyliki rzymskie (59) • Bazylika Matki Bożej Większej
(67) • Bazylika św. Jana Chrzcziciela na Lateranie (68) • Bazylika św. Pawła za Murami (69) • Bazylika
św. Piotra (70) • Bazylika św. Wawrzyńca za Murami (74) • **C**ampo de' Fiori (75) • Campo Verano (76)
• Cappella della Madonna dell'Archetto (77) • Castel Gandolfo (78) • Chiesa di San Giovanni Decollato
(80) • Chiesa Il Gesù (81) • Chiesa della Trinità dei Monti (82) • Circus Maximus (83) • Cloaca
Maxima (84) • Cmentarz Protestancki (85) • **D**omy Rzymskie (86) • Drogi rzymskie (87) • Dzielnice
rzymskie (92) • **F**ontanna Czterech Rzek (98) • Fontanna „waza do zupy” (99) • Fontanna łódeczka
(100) • Fontanna Trevi (101) • Fontanna zakochanych (102) • Fora Cesarskie (103) • Forum Romanum
(106) • „**G**adające” Posągi (108) • Galeria Borghese (109) • Gazometr (110) • Getto (111) • **J**ezioro
Albano (112) • **K**atakumby (114) • Koloseum (116) • Kościoły, które trzeba zobaczyć (118) • **Ł**uki
tryumfalne (122) • **M**auzoleum Augusta (124) • Mosty rzymskie (125) • Mury obronne (127) • Museo
della Camera Storica (129) • Muzea Kapitołińskie (130) • Muzeum rzeźby antycznej (131) • Muzeum
Vespy (132) • **N**arodowa Galeria Sztuki Antycznej (133) • Narodowa Galeria Sztuki Nowożytnej
i Współczesnej (134) • Narodowe Muzeum Etruskie (136) • **O**grody (137) • Ołtarz Ojczyzny (139)
• Ostia Antyczna (140) • **P**ałac Farnese (141) • Palazzo Massimo alle Terme (142) • Palazzo della
Cancellaria (143) • Pałac Braschi (144) • Pałac Doria Pamphili (145) • Pałac Kwirynalski (146) • Pałac
Mattei (147) • Pałac Pamphili (148) • Pałac Wenecki (149) • Panteon (150) • Park Akweduktów (151)
• Park Villa Borghese (152) • Piazza Città Leonina (153) • Piazza del Popolo (154) • Piazza di Pietra
(155) • Piramida Cestiusza (156) • Plac Hiszpański (157) • Plac Kawalerów Maltańskich (158) •
Plac Navona (159) • Plac św. Eustachego (160) • Plac Republiki (161) • Plac Wenecki (162) • Polski
kościół św. św. Klaudiusza i Andrzeja (163) • Porta San Sebastiano (164) • **S**chody Hiszpańskie (166)
• **Ś**wiątynia boga portów (168) • Święte Schody (169) • **T**eatr Marcellusa (170) • Termy (171) • Tivoli
(172) • Targi (174) • Tempietto del Bramante (176) • Tyber (177) • **U**sta Prawdy (178) • **W**atykan
(179) • Wilczyca Kapitołińska (183) • Willa Farnesina (184) • Willa Medyceuszów (185) • Wyspa
Tyberyjska (186) • Wzgórza (187) • **Z**amek św. Anioła (190) • Zatybrze (191)

K A L E J D O S K O P

WITAJCIE W RZYMIE

Wszystkie drogi prowadzą do Rzymu – nie sposób nie zgodzić się z tym starożytnym powiedzeniem, i to nie tylko dlatego, że stolica Włoch jest pełna najważniejszych zabytków naszej europejskiej historii...

To miasto dla każdego: amatora starożytności, smakosza, imprezowicza, wielbiciela kina, artysty w jak najszerszym znaczeniu tego słowa, romantyka i osoby twardo stąpającej po ziemi, dla singla i par oraz rodzin, dla młodego i starszego wiekiem. Miasto, które można zwiedzać o każdej porze roku, niezależnie od aury – nawet w ulewным deszczu, za dnia lub nocą. Za każdym razem pokazuje nam zupełnie inne oblicze – o poranku, gdy metalowe żaluzje barów na Zatybrzu z charakterystycznym trzaskiem idą w górę, a ze środka dobiega naszych nozdrzy niepowtarzalny zapach kawy i wypiekanych *cornetti*. W samo południe powalający z nóg upał na placu św. Piotra przegania pod dającą cień kolumnadę Berniniego albo do parku Villa Borghese. Po południu z kolei kuszą otwarte przerwy obiadowej butiki znanych projektantów w okolicach via Condotti, a niedawno odnowione Schody Hiszpańskie pozwalają każdej kobiecie stać się na chwilę modelką. Wieczorem na Piazza Navona gromadzą się rzymianie przy kieliszku dobrego wina. Nocą zaś oży-

◀▲ Wedle starej legendy, ten kto włożył rękę do Ust Prawdy, mówiąc nieprawdę, tracił dłoń

▲ Rzym na mapie Włoch

▲ Bazylika
św. Piotra

► Maur,
Fontana del
Moro, dłuta
Gianlorenza
Berniniego

▼ Panorama
Rzymu

wa świetność dawnej Romy, wydobyta reflektorami z cieni ruiny forów rzymskich, teatru Marcellusa, term Karakalli. Każdy nasz krok po Rzymie to jak kadr z filmu, a zarazem odkrywanie kolejnych warstw miasta, które się na siebie nakładały od starożytności, poprzez średniowiecze, renesans, barok i kolejne epoki aż do dziś. Jest w nim też wiele polskich śladów. I dużo, dużo więcej... Zaczynamy więc wspólną podróż po Wiecznym Mieście!

HISTORIA

Rzym mieli założyć w 753 r. p.n.e. bliźniacy Romulus i Remus. Romulus chciał wznieść miasto na Palatynie, wzgórzu nad Tybrem, gdzie obu chłopców znalazła wilczyca i wykarmiła w grocie. Remus uparł się przy Kapitolu, więc brat go zabił i tym samym został pierwszym królem Romy. Czy to tylko legenda dowartościowująca Włochów poprzez przypisanie im boskich początków? Bliźniacy mieli być bowiem synami boga Marsa, a nawet potomkami zwycięzcy spod Troi, Eneasza.

Faktem jest, że dekadę temu pod palatyńskim wzgórzem archeologowie odkryli Luperkale, grotę, gdzie, jeszcze do V w. n.e., ku zgrozie papieży, odbywały się Luperkalia, czyli pogańskie obrzędy oczyszczenia i płodności, czczące miejsce wykarmienia Romulusa i Remusa przez wilczycę. Wykopaliska potwierdzają, że około VIII w. p.n.e. na Palatynie i Kwirynale znajdowały się już dwie ufortyfikowane wioski. Przez kolejne stulecia na zamieszkujące je społeczności rosnący wpływ mieli Etruskowie, którzy nauczyli Rzymian czytać i pisać, oni jako pierwsi mieli flotę, założyli istniejące do dziś miasta: Perugię, Volterrę, Parmę, wytwarzali piękną biżuterię. Potem Rzymianie ich wchłonęli, aby jak najszybciej zatrzeć ślad po wybitnych poprzednikach i przez kolejne wieki budować mit o własnej wielkości.

W 509 r. p.n.e. nastąpiła republika zapoczątkowująca ekspansję miasta na ogromną skalę. W ciągu kolejnych 500 lat Rzym, który najpierw złupili Galowie, podbił nie tylko cały Półwysep Apeniński, ale stał się panem niemal wszystkich krain wokół Morza Śródziemnego, zajął Galię i Hiszpanię oraz Azję Mniejszą i Afrykę Północną. Było to możliwe dzięki pokonaniu wielu rywali, w tym Hannibala,

▲ Etruska urna

▼ Wedle legendy Rzym założyli Romulus i Remus

► Ukrzyżowani
niewolnicy,
Fiodor
Andriejewicz
Bronnikow,
1878 r.

▲ Neron
i Agrypina,
54 r. n.e.

władcy Kartaginy (dzisiejszej Tunezji). Jednocześnie republika zmagiała się z wieloma niepokojami i buntami społecznymi, jak powstanie niewolników pod wodzą gladiatora Spartakusa. Zakończyła je okrutna kara pokazowa, jaką było ukrzyżowanie 6 tys. buntowników wzdłuż starożytnego traktu via Appia wiodącego do Rzymu. 71 lat później w Betlejem narodził się Chrystus, który zmienił bieg dziejów świata, również Rzymu będącego już wówczas cesarstwem. Co ciekawe, to właśnie przy via Appia apostołowi Piotrowi uciekającemu przed prześladowaniami Nerona z Rzymu miał się ukazać Jezus i namówić go na powrót do Wiecznego Miasta. Również przy via Appia w katakumbach, które możemy dziś oglądać, kryli się pierwsi chrześcijanie ze swoją zakazaną wtedy wiarą. To apostoł Piotr, ukochany uczeń Chrystusa, był skałą, na której powstał Kościół – nad miejscem jego pochówku wznosi się Bazylika św. Piotra, serce papieskiego państwa Watykan.

▼ Ruiny Forum
Romanum

Chrześcijaństwo zostało uznane za oficjalną religię Cesarstwa przez Konstantyna Wielkiego dopiero w IV w. n.e. Imperium Rzymskie upadło ostatecznie w 476 r., pozostawiając miejsce na rozwój nowej wiary. Karol Wielki w 800 r. został koronowany przez papieża na cesarza rzymskiego i tym samym cesarstwo się odrodziło. Po konfliktach papieży i ich emigracji do Awinionu (1309–1377), w historii Rzymu nastał czas stabilizacji. Dopiero na początku renesansu spokój

został zakłócony – wówczas prowincje półwyspu zainteresowały Francuzów i Hiszpanów, którzy w XVI w. zagrabili i zniszczyli Wieczne Miasto. Rzym odrodził się jednak po raz kolejny, kiedy artyści tej miary, co Gianlorenzo Bernini oraz Francesco Borromini, zaczęli odnawiać go według kanonu nowej, barokowej sztuki. Ich mecenasami byli często papieże wywodzący się z arystokratycznych rodów: Paweł V Borghese, Urban VIII Barberini, Innocenty X Pamphili, Aleksander VII Chi-gi. Wiele z rozwiązań architektonicznych, jakie dziś może-

▲ Ruiny Koloseum, gdzie odbywały się walki gladiatorów, i wedle tradycji miejsce kaźni chrześcijan. Po prawej łuk Triumfalny Konstantyna Wielkiego

▲ Popiersie papieża Urbana VIII dłuta Gianlorenza Berniniego

◀ Medal z wizerunkiem papieża Pawła V

◀ Bazylika św. Piotra, widok od strony via della Conciliazione

► Rzymscy twórcy epoki baroku wprowadzili do budowy sakralnych rozwiązań fasad wzorowane na architekturze pałacowej. Bazylika Santa Maria Maggiore

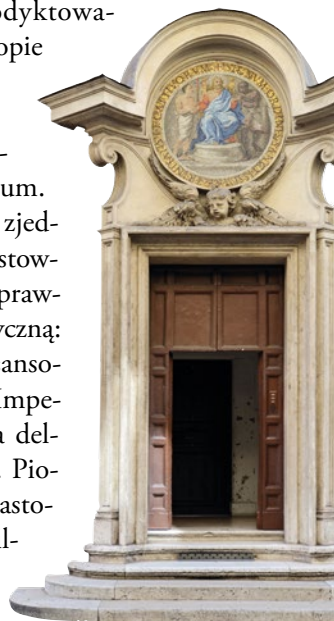

▼ Portret papieża Innocentego X pędzla Diega Velázqueza

my podziwiać podczas wędrowki po Rzymie, podyktowanych było chęcią odpowiedzi na szerzącą się w Europie reformację. Napoleonowi Bonaparte, który w efekcie zwycięskiej kampanii stał się również królem Włoch, Rzym zawdzięcza zapoczątkowanie wykopalisk archeologicznych, głównie na Forum Romanum.

W 1871 r. Rzym został stolicą dekadę wcześniej zjednoczonych Włoch. W okresie dwudziestolecia faszystowskich rządów Benita Mussoliniego miasto przeżyło prawdziwą, po części dyskusyjną, rewolucję urbanistyczną: wyburzono całe kwartały średniowiecznych i renesansowych ulic pod budowę szerokich alei, jak via Fori Imperiali wytyczoną między forami cesarskimi albo via della Conciliazione prowadzącą od Tybru na plac św. Piotra. Powstały też nowe dzielnice, jak EUR albo Miasto-Ogród Aniene (dziś Monte Sacro), oraz studia filmowe Cinecittà. Rzym nie ucierpiał tak znacznie podczas II wojny światowej. Silne bombar-

► Rywal Gianlorenza Berniniego, Francesco Borromini, zaproponował dynamiczną, a zarazem monumentalną wizję baroku przełamującą utarte schematy

► Widok na via della Conciliazione z dachu Bazyliki św. Piotra

dowania alianatów miały miejsce dopiero 19 lipca 1943 r., ale zniszczenia dotknęły dzielnice peryferyjne; życie straciło wówczas 3000 mieszkańców. Po likwidacji rzymskiego getta większość z ponad 1000 Żydów została wywieziona do Oświęcimia.

W wyniku referendum 2–3 czerwca 1946 r. Rzym został ponownie wybrany na stolicę Republiki Włoskiej. Jest teraz najważniejszym ośrodkiem administracyjnym i politycznym kraju. Znajdują się tu: pałac Kwirynalski, czyli siedziba prezydenta, pałac Montecitorio, gdzie mieści się niższa izba parlamentu oraz pałac Madama – tu zbiera się senat Republiki Włoskiej. Premier urzęduje w pałacu Chigi. W pałacu Valentini rezydują władze prowincji, a władze miasta – w pałacu Senatorskim. Rzym to również drugi po Mediolanie najważniejszy ośrodek finansowy i gospodarczy. Rozwój mia-

▲ Założenie urbanistyczno-architektoniczne Esposizione Universale di Roma – EUR

▼ Palazzo del Quirinale to siedziba prezydenta Republiki Włoskiej

▲ W scenerii fontanny Trevi powstała słynna scena kąpieli w filmie *Dolce vita* Federica Felliniego

sta jest związany z przemysłem samochodowym, włókienniczym, spożywczym i elektrotechnicznym.

Od lat 50. XX w. Wieczne Miasto stało się ulubionym celem turystów, symbolem „dolce vita” uwiecznionym w filmie Federica Felliniego, a zabytkowa część figuruje na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO.

GEOGRAFIA

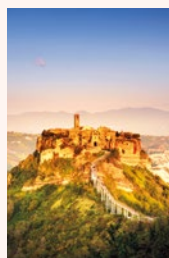

Rzym leży na Półwyspie Apenińskim, w środkowej części Włoch, w Lacjum, którego jest stolicą. Region ten z kolei graniczy z Toskanią, Umbrią, Marche, Abruzją, Molise i Kampanią.

Rzym (*Roma*) zajmuje obszar 1523 km². Zamieszkują go prawie 3 mln ludności, a cały zespół miejski nawet 4 mln. Obecność wielu pasm górskich Apeninów sprawia, że Lacjum jest bardzo zróżnicowane pod względem geograficznym. Ulubionym przez rzymian masywem górskim jest Monte Terminillo (w najwyższym punkcie ma 2216 m n.p.m.). Wieczne Miasto leży na siedmiu wzgórzach (Kapitol, Palatyn, Awentyn, Kwirynał, Wiminał, Eskwilin, Celio), w dolnym biegu rzeki Tyber na wyżynnym, wapiennym obszarze nieopodal wybrzeża Morza Tyrreńskiego.

Watykan stanowi enklawę w starej części Rzymu. To najmniejsze niepodległe państwo świata – jego powierzchnia wynosi 0,44 km². Składa się z głównego terytorium zamkniętego za murami, 13 budynków w stolicy (na zasadzie eksterytorialności) oraz kompleksu w Castel Gandolfo, która stanowi letnią siedzibę papieża. Granica między Włochami a Watykanem została określona przez traktaty laterańskie w 1929 r., w większej części wyznacza ją mur.

▼ Na terenie Lacjum znajduje się wiele malowniczo usytuowanych miasteczek, jak założone przez Etrusków Civita di Bagnoregio

◀ Masyw Monte Terminillo

KULTURA I SZTUKA

„Spacery po Rzymie są jedną, nieprzemijającą sztuką” – stwierdził włoski dziennikarz Guido Piovene w swojej książce *Podróż po Włoszech*. Wybierzmy się zatem w tę piękną i niezapomnianą podróż w czasie...

► *Pietà watykańska*
Michała Anioła

▲ *Grupa Laokoona*, przypisywana Agesandrowi, Polidorowi i Atenadorowi z Rodos, jest jednym z najcenniejszych eksponatów Muzeów Watykańskich

► Rzymskie wnętrza cechuje oszałamiający przepych. Stanze Watykańskie, reprezentacyjne apartamenty papieskie w Pałacu Watykańskim, zdobią freski Rafaela. Ściany Stanzy della Segnatura zdobią m.in. Parnasem i Szkołą Ateńską

Antyk, średniowiecze, renesans, barok – kolejne epoki i pozostałe po nich budynki przeplatają się w architekturze Wiecznego Miasta na każdym kroku. I co fascynujące, tworzą synchroniczną, idealną całość – nawet gdy z renesansowego lub barokowego *palazzo* wychyla się nagle starożytna kolumna (wielkie rody rzymskie nie miały oporów przed ogałaniem pradawnych ruin, aby przystroić swoje siedziby). Kto wie, gdzie skończyły marmury zdobiące niegdyś Koloseum? Liczne muzea, w tym zbiory w Watykanie i na Kapitolu, ale również kościoły przechowują unikalne dzieła malarstwa – Sandra Botticellego, Pietra Perugina, Domenica Ghirlandaia, Parmigianina, Caravaggia oraz rzeźby. *Pietà watykańska* 25-letniego Michała Anioła, poprzez którą dokonana się rewolucja w sposobie wykuwania postaci. Jego Madon-

◀ Rekonstrukcja starożytnego Rzymu w studio Cinecittà

na nie miała posepnych, wykrzywionych cierpieniem rysów – ta kobieta wydobyta z bieli karraryjskiego marmuru „była świeża i młoda, piękna czystością cnoty nieodczuwającej pożądania, która rzeczywiście poczęła za sprawą Boga” – tłumaczył sam artysta. Nie sposób pominąć Rzymu stylistów, w tym urodzonej tu Laury Biagiotti, oraz pokazów mody na Schodach Hiszpańskich i Rzymu filmowego z włoską wersją Hollywoodu w Cinecittà. W tych studiach wybitny Federico Fellini reżyserował swoje *Dolce vita*, William Wyler *Rzymskie wakacje* i film *Ben Hur*, a Mervyn LeRoy *Quo vadis*. Tu powstał serial *Rzym* finansowany przez BBC i HBO. W termach Karakalli śpiewali Czterej Tenorzy, z Zamku św. Anioła skakała Floria Tosca w operze Giacomina Pucciniego, w założonej w 1760 r. Caffè Greco przy via Condotti spotykali się Shelley, Byron, ale i Mickiewicz oraz Miłosz. Bo tylko w Rzymie można poznawać Rzym – jak słusznie zauważył Goethe.

▲ Suknia Anny Ekberg do filmu *Dolce vita*

◀ Caffè Greco od lat jest miejscem spotkań bohemy. Artyści w Caffè Greco pędzła Ludwiga Passiniego, 1856

SŁYNNNE POSTACI

Rzym można by nazwać kuźnią genialnych umysłów w dziedzinie sztuki, polityki, a także miastem charyzmatycznych władców i papieży. Niech czterej wybrani przez nas jego reprezentanci zaświadczą o wyjątkowości stolicy nad Tybrem.

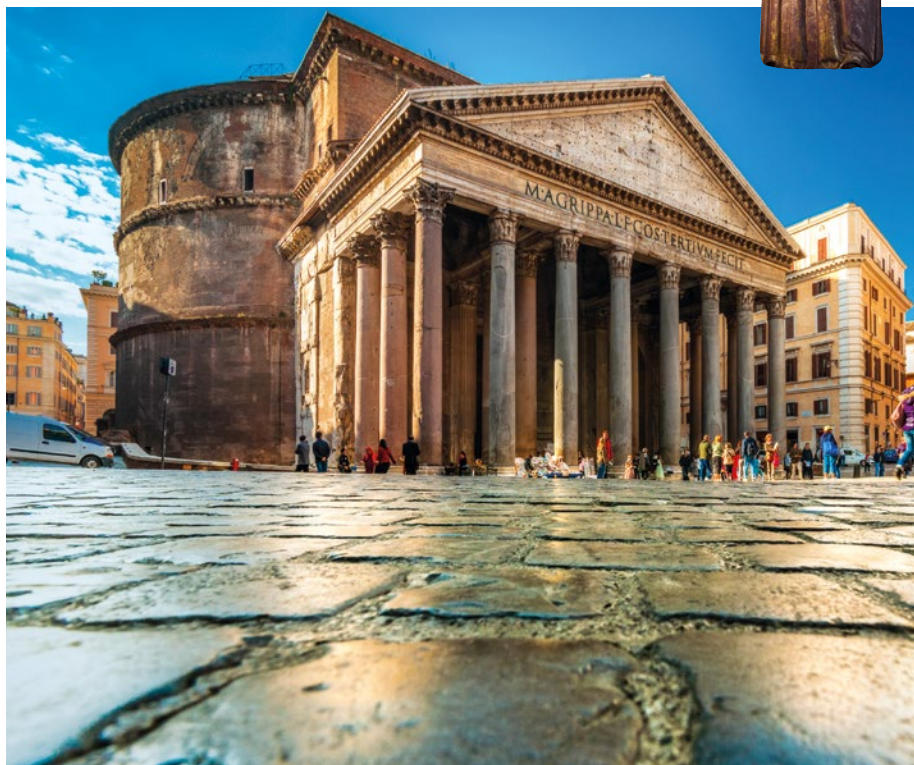
▲ August z Prima Porta

Oktawian August będąc na łożu śmierci w 14 r. p.n.e., mógł się śmiało chlępić, że „otrzymał Rzym ceglany, a zostawia marmurowy”. Za jego panowania powstały zachwycające do dziś: Panteon, Teatr Marcellusa, Mauzoleum i Forum Augusta. Władca stawiał akwedukty, budował lub zachęcał bogatych obywateli do wznoszenia wielu wspaniałych obiektów, rozszerzył i oczyścił koryto Tybru, podzielił Rzym na dzielnice i obwody. Literatura rzymska za jego panowania przeżywała złoty wiek (żyli wówczas m.in. Wergiliusz, Horacy).

Bullą *Antiquorum habet fida relatio* z 1300 r. **papież Bonifacy VIII** ogłosił pierwszy w historii Rok Jubileuszowy i obiecał odpust zupełny wszystkim pielgrzymom, którzy w tym czasie i w kolejne jubileusze nawiedzą grób św. Piotra. To krok miły w kierunku uznania Rzymu jako centrum chrześcijaństwa.

► Posąg Bonifacego VIII dłuta Manno Bandiniego

► Panteon

◀ Fontanna
Neptuna na
Piazza Navona

Rzeźbienie w marmurze przychodziło **Giovanniemu Lorenzowi Berniniemu** z taką łatwością, że przed przystąpieniem do pracy rzadko przygotowywał szkice lub modele. Nikt tak jak on nie potrafił ożywić kamienia. W swoich rzeźbach ukazywał dramatyzm, ruch i grację. Jako architekt doskonale operował perspektywą. Najpiękniejsze rzeźby Berniniego znajdują się w Galerii Borghese. Majstersztykiem jest też fontanna na Piazza Navona i kolumnada na placu św. Piotra. Jego rzeźby ozdobiły też wiele kościołów, m.in. Santa Maria della Vittoria i most św. Anioła (dzisiaj kopie). Zmarł w 1860 r. w Rzymie.

▲ Pulcin
della Minerva,
obelisk projektu
Gianlorenza
Berniniego

Uważany za najwybitniejszego włoskiego pisarza XX w. **Alberto Moravia** urodził się i zmarł w Rzymie. Jego historia pierwszorzutnej galerianki na tle Wiecznego Miasta w czasach faszyzmu opisaną w *Rzymianie* opowiada o życiu w pułapce biedy i beznadziejności. Pisarz wielokrotnie w swoich dziełach poddawał krytycznej ocenie rodzinne miasto.

◀ Most
św. Anioła